

ABU NASR FAROBIYNING “FOZIL ODAMLAR SHAHRI” ASARINING BUGUNGI KUNDA AHAMIYATI

Najmiddinova Sitora

Narpay xorijiy tillar fakultetining 3-bosqich talabasi

Samarqand davlat chet tillari institute

Ilmiy rahbar: Sadinov Ma'ruf

Annotatsiya. *Mazkur maqolada “Fozil odamlar shahri” asari orqali bugungi yoshlarimiz egallashi kerak boʻlgan maʼnaviy-axloqiy sifatlarni, axloq-odob va insonning aqliy tarbiyasini qanday shakllantirish usullari haqida soʻz borgan.*

Kalit soʻzlar: *Farobiy, Fozil odamlar shahri, axloq, odob, maʼnaviyat, axloqiy sifatlari, aql, axloqli odam, baxt.*

Mamlakatimizda hozirgi kunda barcha sohalarda tubdan oʻzgarishlar boʻlmoqda. Buning asosiy sababi Respublikamiz Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning davlatimizda barcha sohalarni rivojlantirishga katta eʼtibor qaratmoqda. Bu eʼtiborning amaliy ahamiyatini sohalardagi oʻzgarishlar orqali koʻrishimiz mumkin. Mana shu sohalardan biri taʼlim yoʻnalishida ham Prezidentimiz tomonidan juda koʻplab ishlar olib borilmoqda. Bu islohotlarning koʻrinishini quyidagi asoslarda uchratishimiz mumkin. 2022 — 2026-yillarga moʻljallangan yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasi toʻgʻrisida^[1], 2020-yil 23- sentyabrdagi yangi tahriridagi — Taʼlim toʻgʻrisidagi qonunda va boshqa qarorlarda oʻz aksini topgan. Taʼlim toʻgʻrisidagi qonunning 5-moddasida taʼlim tashkilotlarida, innovatsion faoliyatni qoʻllab-quvvatlash va oʻquv dasturlarini innovatsion texnologiyalarini qoʻllagan holda amalga oshirish, taʼlim faoliyati sohasidagi ochiqlik va shaffoflikni taʼminlash^[2] haqidagi fikrlarni taʼminlash haqidagi fikrlar berilgan. Demak, mana shu qaror va qonunlar mazmunidan shuni tushunish mumkinki, yoshlarimizning ham taʼlimiy, ham maʼnaviy-axloqiy jihatdan yetuk boʻlishlari muhim hisoblanadi. Ushbu qonunning 4-moddasida quyidagi bndlari ham oʻquvchilarning maʼnaviy axloqiy jihatdan komil inson boʻlib yetishishiga xizmat qiladigan fikrlar berilgan; - taʼlim va tarbiyaga milliy hamda umuminsoniy qadriyatlarining singdirilganligi; -taʼlim va tarbiyaning insonparvarlik, demokratik xususiyatlar^[2] kabi asosiy prinsiplari koʻrsatib oʻtilgan.

Bugungi kunda oʻquvchilarning maʼnaviy-axloqiy sifatlari buyuk adib va allomalimizning pedagogik qarashlarida, asarlarida va asarlaridagi koʻrsatilgan namunalar orqali shakllantrishini muhim hisoblanadi. Jumladan,

buyuk pedagog olimimiz Abu Nasr Farobiyning pedagogik qarashlarida va aynan “Fozil odamlar shahri” asarida bugungi yoshlarimizning axloqiy jihatdan yetuk bo‘lishiga doir yetakchi fikrlar berilgan. Farobiyning asarlari bugungi kun o‘quvchilarimizning axloqan tarbiyasi va odobli bo‘lishida bir qancha fikrlar, hikmatli iboralar, shery matnlar, hikoyalar hamda ibratli hayotiy tajribalarga asoslangan matnlar berilgan^[4]. Ushbu fikrlarni tahlil etishimizdan oldin olimning hayoti va ijodi haqida qisqacha ma’lumotga ega bo‘lishimiz lozim.

Abu Farobiy (taxallusi; to‘liq nomi Abu Nasr Muhammad ibn Muhammad ibn Uslug‘ Tarxon Farobiy)^[3]. 873-yil Farob shahrida tug‘ilgan va 950-yil Damashqda vafot etgan. O‘rta Osiyoning mutaffakiri va qomusiy olimlaridan biri bo‘lgan. Abu Nasr Farobiy 77-yoshida vafot etgan bo‘lsada bir daqiqa ham ilm izlashdan to‘xtamagan. Farobiy 160dan ortiq asarlar yozgan. 70 dan ortiq tilni bilgan. Farobiy Yunon falsafasini chuqur bilgani, unga sharhlar bitganligi va jahonga targ‘ib qilgani hamda zamonasining ilmlarini puxta o‘zlashtirib, fanlar rivojiga ulkan hissa qo‘shgani uchun “al Muallim assoniy”, (“Ikkinchi Muallim”, Aristoteldan keyin), “Sharq Arastusi” nomlariga sazovor bo‘lgan. Aynan ta’lim sifatini oshirishga jiddiy e’tibor berilayotgan hozirgi davrda o‘quvchilarni dunyoqarashini shakllantirishda Abu Nasr Farobiyning ma’naviy me’rosida foydalanish maqsadga muvofiqdir. Farobiyning “Fozil odamlar shahri” asari axloqiy va ta’limiy xarakterga ega. Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig”, Kaykoviskining “Qobusnoma”, Amir Temurning “Temur tuzuklari”, Alisher Navoiyning “Mahbub-ul qulub” kabi asarlari tarzida o‘ziga hos asarlaridan biri hisoblanadi. Har kimki ilm hikmatini o‘rganmagan desa, uni yoshligidan boshlasin, sog‘-salomatligi yaxshi bo‘lsin, yaxshi ahloq va odobi bo‘lsin, so‘zining uddasidan chiqsin, yomon ishlardan saqlangan bo‘lsin, barcha qonun- qoidalrni bilsin, bilimdon va notiq bo‘lsin, ilmli va dono kishilarini hurmat qilsin, ilm va ahli ilmdan mol-dunyosini ayamasin, barcha aniq moddiy narsalar to‘g‘risida bilimga ega bo‘lsin^[3]. Farobiy qalamiga oid ushbu fikrni biz pedagoglar o‘quvchilarga to‘g‘ri yetkaza olishimiz kerak. Bundan tashqari Farobiy ta’lim va tarbiya tushunchalariga birinchi ta’rif bergan pedagog olimdir: Ta’lim – so‘z va o‘rganish bilangina amalga oshiriladi. Tarbiya – esa amaliyot, ish- tajriba bilan amalga oshiriladi. Ta’lim-tarbiya ikki yo‘l bilan amalga oshiriladi: qanoatbaxsh, ilxomlantiruvchi so‘zlar va majbur etish^[3]. Ushbu berilgan ta’rifga ayni vaqtda ham o‘qituvchilarimiz amal qilsa bo‘ladi. O‘quvchini yaxshi bilim olishi uchun avval unga ilxomlantiruvchi so‘zlar bilan murojaat qilishimiz va undan so‘ng ilm o‘rgatishimiz muhim hisoblanadi. Tarbiya berishimizda ham avval o‘zimiz namuna bo‘lishimiz va keyin o‘rgatishimiz kerak.

Quyida “Fozil odamlar shahri” asaridan namunalarni ko‘rib o‘tamiz va tahlil qilamiz.

Har bir inson yaxshi odob va axloqqa ega bo‘lishi, aytgan so‘zini bajarishi, yomon ishlarni qilmasligi, axloq qonun-qoidalarini bilishi va ularga qarshi chiqmasligi lozimligi haqida ham ta’kidlagan. Ilmi va o‘zidan katta insonlarni doimo hurmat qilishi o‘zi bilgan ilmini yon atrofdagilarga o‘rgatishi kerakligini uqtrib borish kerak degan fikrlar bayon etilgan.^[3]

Aqlli deb shunday kishilarga aytiladiki, ular fazilatli, o‘tkir mulohazali, foydali ishlarga berilgan zarur narsalarni kashf va ixtiro etishda zo‘r iste‘molga ega: yomon ishlardan o‘zini chetga olib yuradilar. Bunday kishilarni oqil deyдилar. Yomon ishlarni o‘ylab topish uchun zexn idrokka ega bo‘lganlarni aqlli deb bo‘lmaydi, ularni ayyor, aldoqchi degan nomlar bilan atamoq lozim^[5].

Aqlli bola o‘z fazilatlarini bilan ahloq-odobi bilan ajralib turadi. Aqlli bola har ishda ota-onalariga va barcha yaqinlariga hurmatda bo‘ladi. Ustozlarini aytgan gaplarini va berilgan vazifalarini vaqtida bajarib a‘lo baholar olishga intiladigan bolalarni axloqli o‘quvchilar deyishimiz mumkin^[3]. Aqlsiz bola yomon harakatlarni qilishi, ota-onalarini, ustozlari va yaqinlarini hurmat qilmaydigan ularni aytganlarini berilgan vazifalarini bajarmaslik bu odobsiz bolalarga tegishli. Farobiy mehr-shafqatlilik va axloqlilik tushunchalari haqida gapirib, sohibi qonun inson tabiatidagi bu xislatlarni alohida inobatga olishi zarurligini va shu xislatlarning ta‘sir kuchiga qarab ish yuritish joizligini eslatib o‘tadi, toki qonun chiqaruvchi qonunni qullarcha itoatkorlikni talab qilish yo‘li bilan emas, balki erkin ravishda qabul qildirsa o‘lsin^[3].

Yuqoridagi fikrlarni o‘quvchilarga singdirish, aqlli va aqlsiz bolalarni qanday bo‘lishini o‘rgatishimiz va ulardan o‘zlariga ibrat olishlariga va barcha yaqinlariga nisbatan hurmatda bo‘lishga undashimiz mumkin.

Farobiy o‘z hikoyalarida eslatib o‘tgan forslar misolida, hokimiyatni hokimdan o‘g‘liga o‘tishi misolida va dengizdagi urushdan qanday o‘ljalar olingani misolida qullarcha itoatkorlikning illatli ekanligini ko‘rsatadi. Bu yerda bir shahardagi dushman qanday qilib do‘st bo‘lib qolgani haqidagi voqeani eslatib o‘tish o‘rinlidir. Qonun chiqaruvchi qo‘l ostidagilarning do‘stlik tuyg‘ulari mavjudligini kuzatgan holda qonunning kamchilik va illatlardan xoli bo‘lishini ta‘minlashi uchun joriy etilgan qonunlarini chuqur ishonch va bilim bilan barkamol etishi zarur.^[5]

Farobiy axloqiy fazilatlarini qanday o‘zlashtirish mumkinligini tushuntiradi. Bunday yaxshi odatlar vaqtincha o‘zgargan bo‘ladi, chunki jamiyatlar va barcha odamlarda odatlar uzoq muddat o‘tib o‘zgartiriladi. Adolatli, pok, jasur bo‘lishga odat qilish, shu bilan birga, yomon qiliqlardan qutulish uchun ham ma‘lum muddat o‘tishi kerak. Bu vaqt davomida inson

o'zining yomon qiliqlaridan voz kecha oladi. Agar odamda tug'ma, kuchli g'urur tuyg'ulari bo'lmasa, u holda o'sha odam o'z ruhini mashq ila tarbiyalashi zarur, chunki o'zi sevgan insonning ko'p jinoyatlarini sezmaslik odamning tug'ma xislatidir. Zero shunday ekan, shahvoniy xohishlarga erk bermaslik uchun albatta, kuchli g'urur bo'lishi kerak. Insonni halokatga olib boradigan narsalarni ruhiga ravo ko'rmaslik uchun bunday hollarda g'azabdan ham ijobiy foydalana bilish va ruhni doimo o'zidan ko'ngli to'lmaslikka o'rgatish kerak. Aflotun aytadiki, tarbiyali odamlar o'z ruhlarini doimo quvonish, ortiqcha kulish, qattiq xafa bo'lish, ortiqcha qayg'urish kabi holatlarda mo'tadillik doirasidan chiqmaslikka majbur qila olishlari kerak. Aflotunning aytishicha, odamlar ma'naviy fazilatlariga erishishni istab, iltijo qilib, ularni o'zlashtirishga e'tibor berishlari kerak, toki axloq qonuniy, maqtovlarga sazovor va ilohiy bo'lib qolsin^[3].

Mutafakkir olim "xulq-atvori, axloqi ham o'z kasbiga loyiq bo'lishi kerak. Shuningdek, o'z xalqining ra'yini va o'z xalqida bo'lgan eng yaxshi urf-odatlarini qattiq tutgan bo'lishi kerak"ligini alohida ta'kidlab o'tadi^[3].

O'zida o'n ikki tug'ma xislatni birlashtirgan kishigina axloqli odam bo'la oladi:

(birinchidan), bunday odamning barcha a'zolari shu darajada mukammal taraqqiy etgan bo'lishi zarurki, u bu a'zolari bilan bajarmoqchi bo'lgan barcha ishlarini osonlik bilan amalga oshira olsin;

(ikkinchidan), barcha masalani, muhokama va mulohazani tezdin va to'g'ri tushuna oladigan, uning ma'nosini anglay oladigan, so'zlovchining maqsadi, aytilgan fikrining chinligini tezda payqay oladigan bo'lsin^[3];

(uchinchidan), xotirasi juda baquvvat bo'lsin, ko'rgan, eshitgan, sezgan narsalarining birortasini ham esidan chiqarmay, yodida saqlab qoladigan bo'lsin; (to'rtinchidan), zehni shu darajada tez va o'tkir bo'lsinki, biror narsaning alomatini sezishi bilan bu alomat nimani bildirishligini tezdan bilib olsin;

(beshinchidan), so'zlari aniq bo'lsin, fikrini va aytmoqchi bo'lgan mulohazalarini ravon va ravshan bayon eta olsin; (oltinchidan), bilish va o'qishga muhabbati bo'lsin, o'rganmoqchi bo'lgan bilimni charchashni sezmasdan osonlik bilan o'zlashtira olsin;

(yettinchidan), ovqatlanishda, ichimlik iste'mol etishda ochko'z bo'lmasin, tabiati qimor o'yinlarini o'ynashdan uzoq bo'lsin va ular keltiradigan xursandlikdan jirkanadigan bo'lsin;

(sakkizinchidan), haqiqatni va haqiqat tarafdorlarini sevadigan bo'lsin, yolg'on va yolg'onchilarga nafrat bilan qaraydigan bo'lsin;

(to'qqizinchidan) ruhining g'ururi va vijdonini qadrlaydigan bo'lsin, uning ruhi o'z tabiati bilan past ishlardan yuqori va olijanob ishlarga ishlatiladigan bo'lsin;

o'ninchidan), dirham, dinor va shu kabi turmush buyumlariga jirkanish bilan qarasin; (o'n birinchidan), o'z tabiati bilan adolatni sevadigan va adolat uchun kurashuvchilarga,

adolatsizlikka, jabr-zulm o'tkazuvchilarga nafrat bilan qaraydigan bo'lsin, o'z odamlari va boshqalarga adolatli bo'lsin, go'zal va yaxshi hisoblangan narsalarni barchaga taqdim etgan holda odamlarni adolatga targ'ib etadigan, adolatsiz oqibatlarini yo'qotadigan, ularga yo'l qo'ymaydigan bo'lsin;

(o'n ikkinchidan), adolatli bo'lsin, ammo qaysar bo'lmasin, adolat oldida qaysarlik qilib, o'zbilarmonlikka berilmasin, lekin har qanday adolatsizlik, pastkashlik oldida lafzli bo'lsin, o'zi zarur deb bilgan narsasini amalga oshirishda qat'iylik ko'rsatsin, qo'rqmas, jasur bo'lsin, qo'rqish va ojizlikni bilmasin. Haqiqiy baxtga erishish maqsadida o'zaro yordam qiluvchi kishilarni birlashtirgan shahar – fazilatli shahardir, baxtga erishish maqsadida birlashgan kishilar jamoasi – fazilatli jamoadir. Baxtga erishish maqsadida o'zaro yordam bergan xalq – fazilatli xalqdir. Shu tartibda barcha xalqlar baxtga erishish uchun bir-birlariga yordam bersalar, butun yer yuzi fazilatli bo'ladi^[3].

Pedagog olimning fikrlarida insonlar bir-biriga nisbatan yordam berishi, og'ir kunlarda yordamini ayamasligini ta'kidlab o'tgan. Biz esa bo'lajak pedagog sifatida boshlang'ich sinf o'quvchilariga bu kabi sog'lom, to'g'ri va xatosiz fikrlarni singdirishimiz lozim. Tinchlik, saodat, mehribonlik, sadoqat, mehr-muruvvat ulashish, rostlik, qanoat, sabr tushunchalarini o'quvchilarga tushuntirish va bu tushunchalarni qadriga yetish kabi tuyg'ularni singdirish biz bo'lajak pedagoglarning asosiy vazifalari hisoblanadi^[9]. Tinchlik nimaligini bilgan o'quvchilar Vatanni qadriga yetadi va uni doim asrab avaylaydi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib, "Fozil odamlar shahri" asarining mazmunini boshlang'ich sinf o'quvchilariga o'rgatishda quyidagi natijalarni olamiz:

- axloqiy sifatlar shakllanadi;
- o'z o'rtog'lariga nisbatan hurmati oshadi va ular bilan ijtimoiylashadi;
- mehr-oqibat, hurmat, do'stlik kabi sifatlar shakllanadi;
- egallangan axloqiy sifatlar malakasi orqali jamiyat bilan muloqotga kirishadi^[6];
- barcha yaqinlari va do'stlariga yordam berish hissi uyg'onadi;
- ta'lim tarbiya beruvchi ustozlarni yanada hurmat qilish hissi uyg'onadi hamda qadriga yeta boshlaydi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib ko'rishimiz mumkinki, insonlarda ma'naviy-axloqiy sifatlarni shakllanishida Abu Nasr Farobiyning "Fozil odamlar shahri" asari muhim rol kasb etadi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining ma'naviy-axloqiy jihatdan komil inson bo'lishida asarga nisbatan quyidagilarni fikrlarni tavsiya etaman;

- o'quvchi va o'qituvchilar "Fozil odamlar shahri" asari bilan tanishishini;

- ta'lim muassasalari kutubxonalarida shu mazmundagi kitoblarni ko'paytirishni;

- "Fozil odamlar shahri" asaridan maktab darsliklariga ham ko'proq namunalar kiritishni;

- ta'lim muassasasida o'tkaziladigan tarbiyaviy ishlarda Farobiy asarlarining mazmunini singdrilishi;

Allomalarimizning ibratli so'zlarini boshlang'ich sinf kitoblariga kiritish va o'quvchilarni ushbu ibratli so'zlar asosida tarbiyalash komil inson qilib voyaga yetkazishimizda o'z hissasini qo'shadi desam mubolag'a bo'lmaydi^[8]. O'quvchilarni ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyali qilib ulg'aytirishda bu kabi pedagog olimlarimizning asarlaridan foydalanish bugungi kunda ham davom etmoqda.

Xulosa qilib aytganda, Abu Nasr Forobiyning "Fozil odamlar shahri" falsafiy asari adolat, donolik, ezgulik tamoyillariga asoslangan ideal jamiyat tushunchasini tadqiq etadi. Forobiy utopik shaharni tasavvur qiladi, u yerda odamlar aql-idrok bilan boshqariladigan va bir-biri bilan uyg'unlikda yashaydilar, axloqiy kamolotga intiladilar va umumiy manfaatlarga intiladilar. "Fozil odamlar shahri"ning asosiy tushunchalaridan biri – axloqiy tarbiyaning shaxs xarakterini shakllantirish va jamiyatda hamjihatlikni mustahkamlashdagi ahamiyati. Forobiy axloqiy qadriyatlarni tarbiyalash va fuqarolarda axloqiy fazilatlarini rivojlantirish orqaligina ezgu jamiyatga erishish mumkin, deb hisoblagan. Bundan tashqari, Forobiy donolik va adolat bilan hukmronlik qiluvchi, shaharni axloqiy yuksaklikka yetaklovchi ideal hukmdor sifatida faylasuf shoh rolini ta'kidlaydi. Faylasuf-shoh ezgulik namunasi bo'lib xizmat qiladi va jamiyatning oliy g'oyalarini o'zida mujassam etadi, boshqalarni axloqiy to'g'ri hayotga yo'naltiradi. Umuman olganda, "Fozil odamlar shahri" odamlar o'z hayotlarining barcha jabhalarida mukammallikka intiladigan aql va ezgulik asosida boshqariladigan jamiyat haqida jozibali tasavvurni taqdim etadi. Adolatli va barkamol jamiyat barpo etishda axloqiy xulq-atvor, axloqiy tarbiya, yuksaklikka intilish muhimligini eslatuvchi Forobiy mulohazalari bugun ham o'z aksini topmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. 2022—2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risida. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022 yildagi pf-60- son.
2. "Ta'lim to'g'risida"gi qonun. O'zbekiston Respublikasining qonuni, 23.09.2020 yildagi o'rq-637-son.
3. Abu nasr farobiy "Fozil odamlar shaxri" tarjimonlar Abdusodiq Irisov, Mahkam Mahmudov, Urfon Otajon. mas'ul muharrirlar M.Xayrullaev, M.Jakbarov. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016. – 320 b.
4. Xayrullayev M.M Farobiy va uning falsafiy risolalari. Toshkent 1963
5. Abu Nasr Farobiyning "Fozil odamlar shahri". Toshkent, Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti 1993.
6. Hayitov, A. I., & Miltikboyeva, Z. (2022, may). "Elektron konferensiya zonasida boshlang'ich sinflarda ona tili darslarini interfaol metodlar asosida tashkil etish uslublari" (11-13 b.).
7. Hayitov, A. I., & Abdushukurova, D. (2022). "Boshlang'ich sinflarda ona tili darslarini interfaol metodlar asosida tashkil etishning samarali usullari. Konferensiya", 30-32.
8. Baxtiyarovna, M. Z. (2021). "Boshlang'ich ta'limni kompleks o'qitish", Galaxy xalqaro fanlararo tadqiqot jurnali, 9(12), 1332-1336.
9. Hayitov, A. "Bo'lajak boshlang'ich ta'lim o'qituvchilarining pedagogik qobiliyatini oshirishga kompleks yondashuv". Jurnal nx, 197-201.
10. Axmedova, M., Inoyatova, Z., Ergasheva, G., Aripova, G., & Qayumova, S. (2020). "Media-texnologiyalarga asoslangan boshlang'ich sinflar o'qituvchilar nazoratining xalqaro reyting tizimini ifodalaydi". Xalqaro psixosotsial rehabilitatsiya jurnali, 24 (4), 3872-3885.
11. Juraev R. K., Karaxanova L. M. "Fizika va biologiyani o'qitishda 10-sinf o'quvchilarining ilmiy-tadqiqot faoliyatini tashkil etish modeli", Innovatsiyalar, integratsiya va ta'lim bo'yicha xalqaro diskurs jurnali.– 2021. - Jild 2. – №. 01. – P.296-300.